

Organizacións indíxenas e globalización nas Américas. O caso da Organización de Naciones y Pueblos Indígenas en Argentina¹

& *Resumo/Abstract: As transformacións sociopolíticas nos países americanos obsérvanse desde diferentes puntos de vista. Distintos actores sociais fan chamamentos e reclamacións sobre desigualdades e exclusións baixo as que viven importantes faixas da poboación en América. Estes actores organízanse para faceren máis efectivo o seu activismo e melloraren a súa capacidade de incidencia e presión sobre actores e institucións políticas e económicas obxecto das súas reivindicacións e demandas. Neste traballo analizamos estes cambios sociopolíticos no continente a partir da relación globalización e activismo local. A análise centrámola no activismo político dos pobos orixinarios en Arxentina. Para observar a relación entre activismo indíxena e globalización, centrámonos na estrutura organizativa e actividades da Organización de Naciones y Pueblos Indígenas en Argentina (ONPIA). Os retos aos que estas organizacións se enfrontan nunha sociedade concreta cun marco global son o eixe deste traballo.&*

& *Palabras clave: globalización, organización indíxena, activismo político, Américas.*

1. INTRODUCCIÓN

Desde a década dos anos noventa do século pasado, observamos expresións culturais e políticas que reivindicán demandas das comunidades indíxenas propias da súa cosmovisión e da súa maneira de entender o mundo en América e noutras partes do mundo.

Estas reivindicacións tiveron un punto de inflexión cos 500 anos do Encontro de dous Mundos.

As demandas de grupos indíxenas excluídos e marxinados non son novidades en si mesmas. Cada proceso nacional abordou este fenómeno de maneira particular. Entón, ¿que diferenza as mobilizacións indíxenas anteriores das que vemos emerxer neste século XXI? ¿Desde onde observar estas mobilizacións indíxenas a dous séculos da construción dos Estados en América? Consideramos que si hai un contexto que permite unha lectura actual da emerxencia e evolución das actuais mobilizacións indíxenas en América Latina: a globalización.

Neste documento formulamos a relación entre activismo político indíxena e globalización. Para reflexionar en torno á dita relación, recorremos a un caso que nos permita exemplificar os retos aos que se enfrontan esas mobilizacións indíxenas no continente: Arxentina. Este fenómeno en Arxentina ilustra a existencia dun activismo indíxena que estivo fronte a unha negación da súa existencia ou a minimización das súas problemáticas que en todo caso promove unha diversidade excluínte.

O que veremos nesta análise é unha organización que forma parte da mobilización indíxena en Arxentina: a Organización de Naciones y Pueblos Indígenas en Argentina. A través da súa estrutura organizativa e das actividades que realiza, observamos como este activismo indíxena en Arxentina traballa para lograr os seus obxectivos nunha sociedade específica nun marco de globalización.

Este traballo consta de tres partes. A primeira é un achegamento a como mirar a relación entre globalización e activismo local. Posteriormente, facemos unha revisión da situación dos pobos orixenarios en Arxentina. Finalmente, expomos o caso da Organización de Naciones y Pueblos Indígenas en Argentina. Por último, realizamos unha breve reflexión sobre a relación entre activismo local e globalización.

2. GLOBALIZACIÓN E ACTIVISMO POLÍTICO LOCAL

Para clarificar esta análise, cómpre deixar asentadas algunhas ideas teóricas e conceptuais que permitan observar o activismo político indíxena no marco do global. Con este enfoque, buscamos argumentar e destacar elementos innovadores de organizacións indíxenas no que-facer político en Arxentina. Pretendemos observar esta acción colectiva nas Américas que se está xerando con novas dinámicas sociopolíticas e que contribúe a transformar os Estados-nación que desde certos puntos de vista son homoxéneos.

O global non implica falar soamente de niveis supranacionais. “As transformacións globais son dimensións de relacións sociais tanto espaciais como non espaciais, incluíndo o nivel rexional, transnacional sen que se teña que falar sempre dunha dimensión global” (Shaw; 2003). A idea de globalización, desde esta perspectiva, non está circunscrita, soamente, á versión de procesos formativos de institucións globais ou a interdependencia crecente entre Estados-nación arredor do mundo (Held, McGrew; 2007).

Neste sentido, a actividade política dentro dun Estado-nación pódese observar doutra maneira ao vela desde unha certa mirada global. “O feito de que un proceso ou entidade se

dea dentro dun territorio dun Estado soberano non necesariamente se debe pensar como un proceso meramente nacional ou baixo o marco tradicional do internacional” (Sassen, 2007, 12). Neste sentido, o contexto para interpretar a globalización defínese “polos modos en que cada país construíu o *nacional* nos últimos cen anos ou máis”. Así, debemos deixar claro que “O Estado non só non exclúe o global, senón que é un dos dominios institucionais estratéxicos onde se realizan os labores esenciais para o crecemento da globalización” (Sassen, 2007, 62).

Destá maneira, o caso que aquí estudamos sobre unha organización indíxena fronte á globalización e como interactúa nesta desenvolvémolo desde unha perspectiva do global que permita entendela como un proceso que está non só no supranacional, senón que a dita globalización se xera de diversas maneiras e con distintas expresións desde o local, o nacional e o global. Ao mesmo tempo, este proceso retroalimenta a vida cotiá das organizacións e das comunidades nas que interactúan. Neste sentido, a política global do activismo indíxena non se ten que ver, necesariamente, como cosmopolita.

O que observamos é a emerxencia e a formación de novos tipos de actividade política global. Neste caso desde os indíxenas nas Américas, os cales xorden con peculiaridades e causas específicas onde as accións locais son propias das realidades nacionais e rexionais americanas.

Estes activismos, cos recursos limitados, contribúen formando esferas públicas virtuais, dominios globais, e, desta maneira, maniféstase unha subxectividade política que rompe coas perspectivas tradicionais do local. Nesta análise, as prácticas políticas que se expoñen estiveron presentes de certa maneira. O que aquí buscamos resaltar é unha mirada sobre accións colectivas que representan unha maneira distinta de observar as transformacións sociopolíticas nos Estados americanos. As prácticas de política local atópanse ante contextos que permiten mirar de maneira innovadora a dita política, “...tanto tecnoloxía como institucións e imaxinarios que caracterizan o contexto dixital global inscriben novos significados e novos potenciais nas prácticas políticas locais” (Sassen, 2007, 9, 254).

Compartimos a perspectiva sobre a globalización onde esta toma un rol diferente ao “pola ao servizo daqueles que máis a necesitan e menos gozan dela: os pobres, os desposuídos, os débiles e os marxinados do noso mundo” (Appadurai, 2007).

Neste sentido, é necesario asumir que: “a mobilización étnica non se pode xa considerar como unha forma de acción social arcaica, premoderna, primixenia e irracional. Trátase máis ben dunha forza social e política lexítima do mesmo nivel que a clase social e a organización nacional, coas que está estreitamente vinculada. Os grupos étnicos non son entidades eternas, senón unidades sociais dinámicas e cambiantes, que poden emerxer, metamorfosearse e desaparecer co tempo segundo as circunstancias históricas” (Stavenghagen, 2001, 40).

3. INDÍXENAS EN ARGENTINA. O PRIMEIRO RETO, SER RECOÑECIDOS NO PRESENTE

O Estado arxentino construíuse cos seus respectivos mitos. Unha idea popular recupera unha expresión dos compoñentes da identidade que alimenta e retroalimenta a autopercepción da sociedade arxentina: “En México dise que se descende dos aztecas, en Perú descéndese dos incas e en Arxentina descéndese dos barcos”. Outra expresión *vox populi* acércanos a este imaxinario dun país que di ter unha intensa identidade coa “forza laboral italiana, o capital inglés e o pensamento liberal francés”. As dúas expresións reflicten a formación da identidade arxentina, a cal se socializou no tempo. Nesta formación nacional a existencia e a convivencia cos seus pobos orixinarios son algo do pasado.

Recentemente, identificamos estes compoñentes de identidade no marco dos festexos do bicentenario da nación arxentina. Algún asistente aos actos públicos mencionou: “A nosa autoflaxelación ten moito que ver co que pasou na ditadura, co trauma experimentado por toda a sociedade e coa absurda crenza de que a civilización e todo o bo vén de Europa e non desta parte do mundo” (Gallegos Díaz, Rebossio; 2010).

Un líder da ONPIA di. “Arxentina é un país que mira cara a Europa e non ve aquí indíxenas. O Estado arxentino, a sociedade arxentina, está empezando (...) a ver que hai indíxenas en Arxentina. A maioría da sociedade arxentina (...) aventúrome a dicir que máis do 80% dos 40 millóns de arxentinos non saben que hai indíxenas na Arxentina. Ata que realmente a sociedade arxentina, desde o Estado arxentino cambie a educación (...) se cambie a lingua e a modificación dos libros, os pobos indíxenas non existen para eles. Son cuestión do pasado”². Nunha tensión permanente para definir os elementos que dan lugar a unha identidade nacional, observamos, nestes festexos, expresións sociais como: ¡O que non salte é inglés! Europa é, á vez, fonte primaria do ser arxentino, pero hai un rexeitamento ao ser inglés, pois Europa semella representar a causa dos seus problemas.

A identidade constrúese a través de institucións e de versións oficiais (Gutiérrez, 2001). Na historia de Arxentina, os forxadores da independencia e da construción do Estado arxentino estiveron preto dos indios e mesmo nalgún momento foron os seus aliados: “Os anos que seguen ás guerras de Independencia, o odio ao poder español esperta nos crioulos unha declamada irmandade cos indios (...) unha alianza destinada a durar pouco tempo. Moi pronto (...) o indio vólvese unha versión demoníaca da barbarie” (Blengino, 2005, 29). Un dos heroes da construción da nación arxentina, o xeneral Roca, deixa ver o papel que representaron as poboacións indíxenas na conformación de Arxentina:

“¡Que disparate a *zanja* de Alsina!³ E Avellaneda déixaa facer. É o que se lle ocorre a un pobo débil e na infancia. Atallar con murallas os seus inimigos. Así pensaron os chineses e non se libraron de seren conquistados por un puñado de tártaros, insignificante, en comparación coa poboación chinesa... Se non se ocupa a Pampa, destruíndo previamente os niños de indios, é inútil toda precaución e plan para impedir as invasións”⁴.

Neste imaxinario social, o indio en Arxentina sitúase a certa distancia histórica: “é dicir, a millares de anos de distancia na prehistoria, o indio vólvese un afastadísimo antepasado noso, un nós anacrónico e suscita comprensión e ata unha moderada simpatía. Visto no estético (o indio) de cerca é feo, sucio, a miúdo torpe. Cando se move con toda a súa xente en longas caravanas ou cabalga belicoso cos guerreiros da súa tribo, o malón ameazante que atravesa o deserto tórnase protagonista dun espectáculo grandioso e fascinante” (Blengino, 2005, 79).

Esta construción nacional ofrece unha sociedade arxentina como branca e europeizada. Isto exprésase no día a día: “(...) escoiteilles a concidadáns de Salta e de Jujuy denunciar o trato discriminatorio ao que estaban sendo sometidos cando se lles estigmatizaba como “bolitas” ou bolivianos –é dicir, cando eran desnacionalizados polo seu aspecto– durante a irrupción de xenofobia que acompañou a fin da era menemista” (Briones, 2005, 28).

Así, dísenos que “(...) a arxentinidade do *cabecita* negra sempre foi embarazosa aos ollos hexemónicos, en termo de aspecto, de adscrición de clase, de práctica cultural e de actitudes políticas (...). Eses ollos venos como a cara (vergoñenta) da nación, porque, sendo parte dela, dan mostra de inadecuacións xa de somato-tipo (trazos indíxenas ou afro, por exemplo, herdadas de poboacións supostamente extinguidas), de actitude (falta de cultura no sen-

tido de puimento), de consumo e estética (vulgaridade), de especialidade (*villeros*, ocupas, ilegais), de hábitos de traballo (desocupados, criminais, *cartoneros*) e conviccións políticas (peronistas por propensión, clientelares, *piqueteros*)” (Briones, 2005, 33), onde o *cabecita* negra é “o fillastro vergoñento que se interpela como tal dentro da familia, pero do que non se fala fronte a terceiros” (Briones, 2005, 34).

Pero, ¿como se traduciu esta construción social en institucións e en participación política? Nun trato confuso e de fragilidade institucional, “Arxentina caracterizouse tanto por unha azarosa creación de organismos indíxenas –21 entre 1921 e 1980– (...) que experimentaron frecuentes cambios de xurisdición ministerial como pola inexistencia deste tipo de organismo durante certos períodos. Tamén por unha nula produción de leis indixenistas integrais ata os 80. (...), pola persistencia ata hai unha década dunha oprobiosa cláusula constitucional que consideraba atribución do Congreso da Nación asegurar o trato pacífico cos indios e a súa conversión ao catolicismo” (Briones, 2005, 38).

Para 1980 déronse cambios nas leis indíxenas de maneira integral, e é para a década dos 90 cando se dan reformas constitucionais que levarán a que as leis provinciais tomen en conta os dereitos indíxenas. O activismo indíxena non é recente; desde 1983 houbo expresións colectivas onde se buscou dar visibilidade á presenza indíxena. Entón, un grupo de indíxenas quilmeños autorrecoñecéronse na identidade calchaquí.

Tamén observamos un cambio no discurso do Congreso e do Goberno arxentino sobre os elementos que compoñen Arxentina. Atopamos argumentos a favor dos dereitos indíxenas en termos de detención de terras; pasar dunha perspectiva asistencialista a unha máis participativa; cuestionouse que a matriz fundacional da sociedade arxentina sexa só a europea. Isto, din, non é preciso. Agora hai un recoñecemento a unha poboación previa á conquista española, o cal deu lugar a un paso cualitativo no sentido de transcender dunha sociedade puramente crioula embranquecida a unha sociedade con base mestiza (Briones, 2008).

O contexto internacional marcou, de maneira importante, en todos os Estados-nación, referentes para debater axendas e o lugar dos pobos orixinarios e as comunidades indíxenas nas ditas entidades políticas. O sistema internacional de dereitos humanos internacional promoveu e financiou accións nacionais e internacionais neste sentido. Isto non significa que o que sucede en Arxentina, ou noutras partes do mundo, sexa só produto dunha presión internacional. Este factor debe ser tomado en conta para observar a posta en marcha de políticas e leis na materia en cada país, pero non explica por si mesmo os cambios legais e institucionais para favorecer o desenvolvemento dos indíxenas en diferentes estados.

O debate sobre os pobos indíxenas, á hora de pensar a identidade arxentina, é incipiente pero empeza a alimentar un debate nutrido sobre estas poboacións orixinarias en Arxentina. A partir da reforma constitucional contamos cun novo punto de partida para ubicar os pobos indíxenas en Arxentina. A reforma constitucional ao artigo 76, en 1994, deixou detrás un tratamento os pobos orixinarios, baseado en interpretacións da colonia.

Naquel texto falábase de “manter o trato pacífico cos indios”⁵. Este enfoque baseouse en tratados entre autoridades coloniais e republicanas cos pobos indíxenas nas etapas preliminares a conformación do estado arxentino. Pero coas guerras de 1879 (sur) e 1884 (norte) houbo un cambio radical nesas relacións onde unha das contrapartes desapareceu. Existe a ampla opinión de que nunca se deron tratados cos indios (Carrasco, Zimmerman; 2006, 11).

Con este novo punto de partida para os pobos orixinarios en Arxentina, o elemento indíxena tomou relevancia como parte da tensión social que se xerou baixo as condicións de exclusión social e de marxinação nas que caeu a sociedade arxentina desde a crise de 2001 (Cotarelo, 2006).

A presenza de demandas indíxenas en Arxentina detectámola en diferentes rexións do país: Neuquen, Salta, Formosa, Misiones, Chaco, Patagonia Sur e Bos Aires. Hai conflitos que non son recentes, pero que hoxe se fan máis visibles polas condicións que xera un mundo máis comunicado con ferramentas tecnolóxicas que facilitan a solidariedade de grupos afíns ou simpatizantes que defenden e apoian as causas destes grupos indíxenas, os cales se enfrontan a situacións de vulnerabilidade. Aquí sinalamos algúns exemplos⁶ que foron rexistrados nas rexións mencionadas, co fin de deixar asentadas dúas cousas: 1) a existencia real de grupos indíxenas dentro de Arxentina e 2) as similitudes das problemáticas ás que se enfrontan, xa sexa na Patagonia, xa sexa na fronteira con Bolivia, Paraguai ou Chile.

Mencionamos, brevemente, algúns casos de conflito entre indíxenas e diferentes entidades de goberno ou privadas: Lakha Honhat, Mybá, Patagonia, Pilagá, Pulmarí, Tobá e Futa Trew. Destes, catro teñen relación co pobo mapuche: Patagonia, Pilagá, Pulmarí e Futa Trew en Neuquen, Patagonia del Sur, Chibut e Bos Aires. Lakha Honhat dáse no Chaco arxentino, provincia de Salta; Mybá está en Misiones co pobo guaraní e Tobá na provincia do Chaco con indíxenas tobas, wichis e mocovies. Os casos teñen que ver con reclamacións de territorios, exceptuando o caso de Pilagá, quen demanda recoñecemento de dereitos indíxenas na actual democracia a partir da matanza de Rincón Bombo en outubro de 1947.

Nos casos de reclamación de territorios, existen conflitos con empresas multinacionais, gobernos provinciais e o Goberno nacional ante os nulos beneficios pola explotación de recursos naturais nos territorios onde viven. Nos conflitos vemos que hai apoio de organizacións non gobernamentais. Ofrecen apoio profesional e técnico para formular e levar a defensa das súas reclamacións. Existen organizacións, como o Centro de Estudios Legales y Sociales, o Centro de Estudios Jurídicos y Sociales, a Fundación para la Defensa del Medio Ambiente ou o Foro Permanente de Tierras, Bosques y Auga que dan seguimento, apoio e asesoran estas accións.

Outros actores que apoian as causas das comunidades indíxenas pero de matriz relixiosa son o Consejo Latinoamericano de Iglesias, o Servicio Mundial de Iglesias de Estados Unidos (Rexión Cono Sur) ou a Federación Argentina de Iglesias Evangélicas. Académicos e investigadores solidarízanse e traballan pola defensa e protección dos dereitos indíxenas en Arxentina. Atopamos profesores de diferentes universidades, como a de Bos Aires.

Con estes apoios algúns destes casos foron levados á Corte Interamericana de Dereitos Humanos (Lakha Honhat)⁷ e ante o Consello de Dereitos Humanos das Nacións Unidas (Futa Trew).

Neste marco de conflito entre pobos orixinarios e o Estado, damos conta da emerxencia organizativa dos pobos orixinarios en Arxentina. A relevancia desta expresión organizativa permítenos evidenciar un activismo indíxena en Arxentina onde pon a globalización e as súas posibilidades como parte do seu espazo de traballo. Observamos os seus antecedentes, a súa estrutura organizativa e os seus principais obxectivos, metas e accións que esta organización realiza dentro de Arxentina e máis alá das súas fronteiras nacionais.

4. A ORGANIZACIÓN NACIONAL DE PUEBLOS INDÍGENAS DE ARGENTINA. ESTRATEXIA ORGANIZATIVA PARA O SÉCULO XXI

O activismo político indíxena en Arxentina enfrontouse a unha sociedade que nega a presenza indíxena. Esta situación obriga a observar un proceso na súa etapa inicial ante os retos de facerse visibles como actores políticos e cuestionar unha idea de identidade que os exclúe como parte dunha sociedade.

Co panorama exposto, preguntámonos que están facendo as comunidades indíxenas en Arxentina; se teñen algún tipo de activismo para a defensa e reclamación das súas demandas. Para dar resposta a estas interrogantes, presentamos o caso dunha organización de creación recente pero que busca ser un actor relevante no activismo indíxena de Arxentina.

O caso é a Organización Nacional de Pueblos Indígenas en Arxentina. Concentrámonos na súa formación, nos seus obxectivos e enfoques como organización indíxena dentro de Arxentina e como parte das mobilizacións indíxenas nas Américas. Damos conta da súa estrutura organizacional e revisamos as accións que realiza para lograr os obxectivos establecidos como organización.

As organizacións indíxenas en Arxentina non son recentes. Nos anos setenta deuse a creación de distintas organizacións en torno ao tema indíxena. En 1971 creouse a Confederación Indígena Neuquina; en 1972 fundouse o Primer Parlamento Indígena Nacional; en 1974 apareceu a Asociación Indígena de la República de la Argentina. Non obstante, a capacidade política dentro do Estado foi limitada.

Nos anos noventa do século XX a viraxe no tratamento xurídico aos pobos indíxenas en Arxentina foi significativo. Tamén as dinámicas rexionais sobre o rol das comunidades indíxenas no continente tomaron maior relevancia nas axendas políticas dos países.

Neste contexto e cos antecedentes mencionados, acercámonos ao caso da Organización Nacional de Pueblos Indígenas de Argentina para recoller as características da organización, dado que busca representar un papel relevante nas demandas para os pobos orixinarios naquel país.

A Organización Nacional de Pueblos Indígenas de Argentina xurdiu formalmente no ano 2003. En palabras dos seus fundadores, a ONPIA nace "...non só da necesidade, senón do deber e obriga dunha unidade dos pobos orixinarios que vivimos aquí e dunha unidade política na diversidade que implique un desenvolvemento con identidade" (Cuyúl, Davinson; 2007; 87).

Cunha perspectiva de futuro, estes fundadores sinalan: "...a nós a ONPIA deunos forza, tamén esperanza de poder entregar ás futuras xeracións as ferramentas para que teñan maior claridade para poder visualizar o traballo e os sonhos de xustiza cos pobos indíxenas" (Cuyúl, Davinson; 2007; 87).

Para estes dirixentes, estase xerando unha clase política indíxena que busca exercer a súa autodeterminación e proxectarse politicamente, o que lles permite repensar a súa realidade fronte e cos outros con quen non necesariamente comparten as mesmas características pero si un contexto económico e sociopolítico similar dentro do Estado arxentino por medio da súa pertenza étnica e cultural (Cuyúl, Davinson; 2007; 49).

Para a ONPIA, a organización en torno á pluralidade étnica está alimentada a partir da propia negación do Estado arxentino, que non considera as diversidades mencionadas nin nas súas políticas públicas, o seu ordenamento nin unha dimensión xeopolítica (Cuyúl, Davinson; 2007; 49).

Como parte desta emerxencia do facer político indíxena en Arxentina, di a ONPIA que hai condicións que contribúen a esta: “un contexto de globalización da información, das culturas e sensibilidade mundial polos dereitos humanos... Asemade, hai unha preocupación polo medio ambiente, na cal os pobos indíxenas son os principais curadores” (Cuyúl, Davinson; 2007; 49).

A Organización Nacional de Pueblos Indígenas de Arxentina di que atopou inspiración en organizacións como o Ejército Zapatista de Liberación Nacional (EZLN); a Confederación de Nacionalidades Indígenas del Ecuador (CONAIE); as Primeiras Nacións de Canadá (AFN) ou a Coordinadora de Organizaciones Indígenas de la Cuenca Amazónica (COICA).

A ONPIA apela ao respecto pola individualidade, autonomía e libre determinación de todas as organizacións adheridas, tanto na súa acción interna como na relación co Estado. Os principios cos que funciona a organización son:

1. Pobos, autodeterminación e territorio;
2. Autorrecoñecemento da cosmovisión das nacións e pobos indíxenas;
3. Solidariedade e reciprocidade nun marco de respecto mutuo entre nacións e pobos indíxenas;
4. Identidade como eixe transversal para lograr a unidade na diversidade entre os pobos e as nacións indíxenas en Arxentina e en América.
5. Promover a interculturalidade no exercicio dos nosos dereitos fundamentais (ONPIA, 2003).

A Organización Nacional de Pueblos Indígenas de Arxentina define o seu discurso do indíxena en termos rexionais e deixa ver que é unha organización que desde os seus inicios amosou unha forte influencia polo que sucede noutros lados do continente americano. Á vez, os principios fundacionais da ONPIA permítennos incluíla nesa ampla gama de organizacións de perfil indíxena que apelan a temas como o territorio, a autodeterminación e a identidade do indíxena como eixes do seu discurso político.

O activismo indíxena a nivel continental forma parte fundamental da súa construción discursiva. Asemade, as súas estratexias en espazos máis alá de Estado-nación son áreas onde a ONPIA atopou un importante desenvolvemento como organización indíxena.

Os dirixentes da ONPIA sitúan os antecedentes da organización no marco da celebración dos 500 anos do Encontro de dous Mundos. Nos anos 1991-1992 conformouse a Asociación de Comunidades Indígenas (ACOIN). Hoxe, a ACOIN forma parte da ONPIA. No seu traballo inicial, en 1998, conformaron unha rede que se foi ampliando con outras organizacións como o Consejo de Organizaciones Aborígenes de Jujuy (COAJ) e a Federación Pilagá de Formosa.

Para ese ano, tiveron relación con membros do Fondo Indígena⁸, sendo este organismo un actor importante para o impulso e nacemento da ONPIA. A través do Fondo Indígena, xestionouse un financiamento para a creación de ONPIA, así como os seus primeiros actos constitutivos como organización. Nos anos 2001 e 2002 a ONPIA acadou unha dimensión nacional. É nesta etapa cando as organizacións que conforman a ONPIA buscan criterios comúns para darlle cabida e sentido a un proxecto nacional.

Destes criterios destacamos o relativo á súa relación co Goberno, onde din que non queren depender del, senón que pretenden ser unha organización independente e autoconvocarse (Cuyúl, Davinson; 2007; 57)⁹. Rescatamos esta idea, pois situamos na nosa análise esta organización como actor político en Arxentina e interéstanos coñecer como asumen o seu papel fronte ao Goberno. Isto axúdanos a coñecer como propoñen as súas estratexias para relacionarse con actores e institucións.

Nesta revisión sobre a ONPIA e o desenvolvemento das súas actividades, é básico identificar como perciben a política indíxena en Arxentina. Para esta organización, ter en Arxentina un activismo indíxena resulta inmaturo e, malia haber determinados liderados indíxenas, con certa presenza nacional, non se está alleo a unha cooptación dos partidos políticos, á vez que o proceso lles resultaba inmaturo en termos de que os pobos indíxenas vexan a identidade indíxena como algo actual e sexan conscientes entre eles (Cuyúl, Davinson; 2007; 58).

A creación da ONPIA, segundo os seus dirixentes, ten un contexto sociopolítico concreto en 2003. A efervescencia dunha infinidade de mobilizacións sociais que se deron en Arxentina a partir da crise de 2001 foi o campo de acción onde este tipo de organizacións buscaron e atoparon o seu lugar. Baixo unha complicada situación económica na sociedade arxentina, a ONPIA atopa, neste contexto, un importante simbolismo para o seu nacemento.

A asemblea fundacional tivo lugar o 11 de outubro de 2003 na cidade de Bos Aires. Realizouse nas instalacións do que foi o Banco de Mayo. Cando este banco caeu en quebra, as súas instalacións foron tomadas por actores sociais afectados polo “*corralito*”. Co apoio da Asemblea Popular do Parque Chabuco, a ONPIA realizou aí a súa asemblea constitutiva.

No relato dos fundadores da ONPIA, expóñense os límites da sociedade arxentina ante a crise económica de 2001. Para estes líderes, o nivel de deterioración destas oficinas do Banco de Mayo representoulles, simbolicamente, a situación crítica á que chegara. Para a ONPIA, estar nestas instalacións representou un novo momento dos indíxenas en Arxentina. Os dirixentes obsérvanse así: “... talvez nunca se viu tanto indíxena nun banco de Arxentina como nesa ocasión” (Cuyúl, Davinson; 2007; 62).

É así como, nesta dimensión do simbólico, os fundadores da ONPIA bautizan o banco como “Banco Indígena”, e deste xeito a ONPIA toma forma como organización con pretensións de alcance nacional e de contar cun espazo onde se represente a diversidade dos pobos orixinarios en Arxentina.

Este alcance nacional e a pretensión de lograr abarcar a ampla diversidade indíxena en Arxentina vémolos na misión e visión que motivan as súas actividades e baixo as cales se achegan ás poboacións que queren representar.

Visión: “Os pobos indíxenas de Arxentina e as súas comunidades atópanse unidos, autónomos, fortalecidos nas súas capacidades e con organizacións sólidas, respectados na súa identidade cultural, exercendo plenamente os seus dereitos, participando e decidindo activamente nos seus procesos de desenvolvemento con identidade en instancias de poder no ámbito local, rexional, nacional e internacional”.

Misión: “Orientar, planificar, promover, organizar, coordinar e informar o desenvolvemento político, económico, cultural e social dos pobos indíxenas en Arxentina no marco da súa cosmovisión, a través da xestión política e técnica (elaboración de políticas, estratexias, plans, programas e proxectos, a súa execución e fiscalización e avaliación) para a articulación nacional de desenvolvemento de iniciativas con identidade en Arxentina, xerando procesos de planificación, concertación, formación, información, captación e execución de recursos financeiros, no ámbito local, rexional, nacional e internacional” (ONPIA, 2003).

As organizacións que deron lugar á ONPIA e que son sinaladas como as fundadoras da organización son: Consejo de Coordinación de Organizaciones de los Pueblos Indígenas de Salta (CCOPIA); a Asociación Indígena de la República Argentina (AIRSA), a Coordinadora del Pueblo Mapuche, o Consejo de Organizaciones Aborígenes de Jujuy (COAJ), a

Organización Indianista del Pueblo Kolla de Jujuy (ORINPUKO), a Organización de Comunidades Aborígenes de Santa Fe (OCASTAFE), a Asociación Interétnica, a Asociación de Comunidades Indígenas (ACOIN), as Comunidades Guaytamari de Mendoza, a Organización de Comunidades Mapuche Tehuelche Willi Mapu de Santa Cruz, Ruka Kimun Mapuche de Bahía Blanca e representantes de Tierra de Fuego, La Pampa, Chubut, Neuquén e Formosa.

A ONPIA pretende ser unha organización de alcance nacional que logre articular demandas, accións e negociacións entre diversos actores co fin de que os pobos indíxenas teñan unha voz lexítima. Esta tarefa resulta complicada en termos prácticos, pero o certo é que a aspiración é tan lexítima como a de moitos outros actores sociais. Esta pretensión nacional lévanos a chamar a atención noutro dato do Estado arxentino que nos remite a este debate da propia constitución de diversidade interna que ten Arxentina.

O Instituto Nacional de Estadística e Censos identifica 22 pobos indíxenas¹⁰ en territorio arxentino. Esta poboación equivale ao 2,8% do total da poboación en Arxentina. Desta poboación indíxena, os que contan con maior poboación, co 53%, son o pobo mapuche na Patagonia; o kolla en Jujuy e en Salta, e o pobo wichí en Chaco, Formosa e Salta.

Contrariamente ao que desde o exterior se percibe como Arxentina e de xeito distinto ao que boa parte da mesma sociedade arxentina asume como a súa identidade, encontramos unha poboación minoritaria, pero non por iso menos relevante, que representa unha diversidade non visible e menos politizada que coexiste coas poboacións e discursos maioritarios dentro da xeografía arxentina. A ONPIA, nesta gama de pobos indíxenas en Arxentina, conta con presenza entre os chané, charrúa, chorote, chulupí, diaguita-chalchaquí, ava-guaraní, tupí-guaraní, mbya-guaraní, huarpe, qolla, mapuche, ona, pilagá, tapiate, tehuelche, toba, wichi e atacameño.

Esta representación dos pobos indíxenas dentro da ONPIA permitiu a existencia dunha rede de organizacións de base nos diferentes pobos. Agora mencionamos as organizacións que hoxe en día dan vida provincial e nacional á ONPIA e que dalgunha maneira cobren boa parte do territorio arxentino:

Organizacións	Provincias	Pobos orixenarios
- Consejo de Organizaciones Aborígenes de Jujuy (COAJ) - Organizaciones Indianistas del Pueblo Kolla (ORINPUKO) - Consejo de Coordinación de los Pueblos Indígenas de Salta (CCOPISA)	Jujuy	Tupí-guaraní, omahuaca, quechua, kolla, atacama, okloyas Tapiete, ava-guaraní, chorote, wichi, toba, chané
- Asociación del Pueblo Guaraní	Misiones	Mbya-guaraní
- Organización Indígena EL MOLLAR	Tucumán	Diaguita calchaquí
- Federación Pilagá - Interwichí	Formosa	Pilagá, wichí
- Meguesoxo Chi	Chaco	Toba
- Comunidad Charrúa	Entre Ríos	Charrúa
- Ruka Kimun Mapuche de Bahía Blanca	Buenos Aires	Mapuche

Organizacións	Provincias	Pobos orixinarios
- Organización Guaytamary (CUYO)	Mendoza (Cuyo)	Huarpe
- Coordinadora del Parlamento Mapuche de Río Negro	Río Negro	Mapuche
- Comunidades Zapata y Plácido Puel	Neuquén	Mapuche
- Organización de Comunidades Mapuche-Tehuelche - Lof Comarca Chubut - Comunidad Cuscahuen	Chubut	Mapuche tehuelche
- Organización de Comunidades Aborígenes de Santa Fe	Santa Fe	Toba, mocovi
- Willi Mapu de Santa Cruz	Santa Cruz	Mapuche williche
- Asociación de Comunidades Indígenas (ACOIN)	Nacionales	

* Cadro realizado polo autor, tomado de Cuyúl, Davinson, 2007; 124.

A través destas organizacións con sedes provinciais, a ONPIA logra ter vínculos directos cos pobos indíxenas dentro de Arxentina. A ONPIA destaca que as organizacións que forman parte da organización nacional teñen o dereito á “individualidade, autonomía e libre determinación” entre as mesmas organizacións e como parte da ONPIA, así como na súa relación co Estado. Para isto, mantén uns principios que regulan esta membresía interna:

1. Pobos, autodeterminación e territorio.
2. Autorrecoñecemento da cosmovisión das nacións e pobos indíxenas.
3. Solidariedade e reciprocidade nun marco de respecto mutuo entre nacións e pobos indíxenas.
4. Identidade como eixe transversal para lograr a unidade na diversidade entre os pobos e nacións indíxenas en Arxentina e América.
5. Promover a interculturalidade no exercicio dos nosos dereitos fundamentais (Cuyúl, Davinson, 2007; 65).

Sobre a estrutura organizativa da ONPIA, facemos unha revisión dos seus órganos de goberno e da súa estrutura operativa. A ONPIA posúe un Consello de Goberno, o cal funciona como órgano executivo. Este consello conta con presidente, vicepresidente e un conxunto de secretarías que se define a partir das prioridades da organización.

Na actualidade teñen oito secretarías. Mulleres; Finanzas; Relacións Institucionais; Saúde; Terra e Recursos Naturais; Comunicación e Prensa; Xuventude, e Cultura e Educación. Como asesoría, posúen un Consello de Anciáns, constituído por líderes sociais e espirituais. Agora este consello ten representación de cinco pobos: wichí, mapuche (dous membros), guaraní e diaguita.

No eido operativo, ten unha estrutura que a ONPIA define como técnico-operativa. Esta área alimenta o fortalecemento organizacional da ONPIA, á vez que xera insumos e desenvolve os obxectivos. Esta estrutura está conformada por unidades operativas. Conta con catro

unidades: Política e Estratexia; Programas e Proxectos; Comunicación e Relacións Institucionais, e Formación e Capacitación. As unidades están constituídas por dous responsables principais: un responsable político e un encargado técnico. O primeiro provén do Consello de Goberno e o segundo é un profesional para o perfil da unidade.

Por último, facemos unha revisión do conxunto de actividades que a ONPIA desenvolve. Esta revisión permítenos identificar a axenda de traballo da organización.

No ámbito nacional realizan algunhas actividades como as seguintes:

1. Capacitación de líderes indíxenas. A través dun convenio coa Secretaría de Cultura da Presidencia da Nación, teñen apoio técnico para realizaren capacitación a nivel provincial a líderes indíxenas en temas de lexislación indíxena e xestión organizacional. Isto fano a partir da necesidade de formar líderes indíxenas para afrontar os novos desafíos como pobos indíxenas.
2. Turismo étnico. Co Banco Interamericano de Desenvolvemento, desde 2006 desenvolveron un proxecto de "turismo étnico". Aquí a ONPIA demanda criterios para ser parte dun proxecto con organismos multilaterais. Para a ONPIA é fundamental que nestes proxectos se inclúan certos principios que defenden co fin de que os pobos indíxenas implicados teñan unha efectiva participación nos ditos proxectos de desenvolvemento económico.
3. Política agraria. Desde 2006, traballan unha proposta de política agraria. Existe o documento "Propostas da ONPIA para a Construción dunha Política Agraria Integral", no que destaca unha perspectiva integral considerando a diversidade étnica e cultural que achegan os pobos indíxenas ao campo. Neste sentido, buscan unha participación "efectiva" na súa discusión e concepción.

Tamén levan a cabo actividades concretas coas mulleres e coa xuventude a través de diferentes accións no marco de distintos cumios de pobos, concretamente no II Cumio dos Pobos Indíxenas das Américas, así como no VI Cumio das Américas. De aquí, os mozos e mozas realizaron un simposio con miras a levar posicións claras ao II Cumio dos Pobos.

Como xa sinalamos, o activismo indíxena noutras latitudes e o interese por xerar redes con mobilizacións e organizacións pares a nivel global foron recorrentes en todos os posicionamentos desta organización. A ONPIA mantén un importante activismo máis alá das fronteiras do Estado arxentino. Tal é o caso do II Cumio dos Pobos Indíxenas das Américas, organizado en conxunto coa Asemblea das Primeiras Nacións (AFN). Este é un referente fundamental para a ONPIA en canto ás súas accións na rexión, ao mesmo tempo que se aproximou á Organización de Estados Americanos e a outras redes de organizacións indíxenas na rexión andina, como a Coordinadora Andina de Organizaciones Indígenas (CAOI), con organizacións representantes de Colombia, Ecuador, Perú, Bolivia, Chile e Arxentina (representado pola ONPIA).

Desde esta coordinadora (CAOI), xeran accións de alcance rexional en América do Sur e global (cambio climático) con axendas e demandas conxuntas desde unha posición unificada de pobos indíxenas de América que comparten unha mesma historia. Dentro da Coordinadora Andina de Organizaciones Indígenas (CAOI), a ONPIA foi moi activa co II Congreso da coordinadora, os cumios climáticos e as Nacións Unidas.

Destacamos as accións que a ONPIA realiza en termos de intentar presionar e incidir en procesos intercontinentais e en certas accións doutros gobernos que actúan en contra de comunidades indíxenas.

Vexamos uns exemplos disto: no marco das relacións Unión Europea-América Latina, desenvolvéronse distintos tipos de acordos comerciais e de cooperación entre os diferentes países e subrexións en América e a Unión Europea. Tal é o caso de Chile, México, América Central, o Mercado Común do Sur (MERCOSUR) e a Comunidade Andina. É nesta última subrexión de América onde a Unión Europea pasou de promover un tipo de acordo en bloco a negociar con cada país un acordo específico, tensando a relación entre os países da Comunidade Andina. Perú e Colombia foron afíns ao novo esquema proposto pola Unión Europea, Bolivia criticou o cambio de dirección e Ecuador asume unha actitude ambigua.

Ante isto, a ONPIA, xunto con outras organizacións da rexión, apela a defender os dereitos dos pobos da rexión ante tratados de libre comercio inxustos. Desta maneira, as organizacións reclamantes toman unha posición clara en contra desta nova estratexia por parte dalgúns gobernos da Comunidade Andina e a Unión Europea.

Outro exemplo do activismo da ONPIA constitúeno as chamadas de atención ao Goberno de Colombia; Producíronse fortes actos de violencia en contra do pobo kankuamo nese país. A ONPIA estivo presente nalgúns actos dos tribunais permanentes dos pobos, realizados en Colombia, escoitando a situación do pobo kankuamo. Ante o escoitado e como parte do seu facer político na rexión, a ONPIA envioulle (en xaneiro de 2009) ao presidente de Colombia unha reclamación polo que está a suceder co pobo kankuamo.

Recentemente, na antesala da Conferencia de Cambio Climático en Cancún, realizada en México a finais de 2010, a ONPIA promoveu accións desde a Coordinadora Andina de Organizacións Indíxenas (CAOI) entre a sociedade civil arxentina para que as posturas dos pobos orixinarios sexan tomadas en conta como parte dos acordos que se deben lograr na COP16.

Organizacións como a ONPIA puxeron no debate sobre o medio ambiente a particular e estreita relación entre natureza e pobos orixinarios. Ante esta relación histórica e tradicional, entre sentido de vida e recursos naturais, actores indíxenas apelan a este pasado para atribuír para si unha sólida e clara perspectiva de como protexer o medio ambiente e a natureza fronte ao cambio climático. Desde aquí, a ONPIA asume unha posición clara como un actor que pretende formar parte de axendas globais e que ten en fronte o primeiro reto de lograr un espazo visible e lexítimo nunha sociedade que aínda non acaba de recoñecer a súa presenza actual, a sociedade arxentina.

5. REFLEXIÓNS FINAIS

Neste traballo expuxemos como unha organización indíxena está a desenvolver a súa organización e o seu traballo para ser un actor relevante dentro de Arxentina cunha mirada global. En primeiro lugar, dicimos que non imaxinamos accións colectivas sen base empírica, ou que vemos en cada acción colectiva un cambio de rumbo sen parangón cando mencionamos a palabra global.

Aquí, concretamente, exploramos un rumbo de acción política que establece distintos niveis de acción política e que se move tanto no local como no rexional e no global. Diferentes puntos de vista poden dicir que isto non está sucedendo ou que non é o máis transcendental en certas axendas políticas en sociedades específicas.

Non obstante, o reto deste traballo é identificar eses procesos incipientes de tal maneira que nos deixe observar sociedades máis complexas e con procesos en construción.

Mirar ás sociedades en América desde o global non supón falar de sociedades con tensións igualitarias, que sexan máis xustas ou máis harmónicas, nin dentro delas nin fronte

a outras. Falar dun activismo indíxena en Arxentina, desde o global, é intentar botar unha mirada a un fenómeno que formou parte da construción histórica dese Estado e que hoxe o miramos desde un mundo globalizado.

Nunha reflexión sobre a emerxencia dos pobos orixinarios faise mención da relevancia que toman as demandas destas comunidades indíxenas en Arxentina. Esta parte da poboación enfróntase a "...empresas mineiras, petroleiras, soeiras e turísticas. A medida que o modelo extractivo pretende expandirse en Arxentina, os pobos orixinarios eríxense en actores protagónicos da resistencia. A acción directa –marchas, piquetes– complementase coa vía política e xudicial. Súmase a recuperación de terras, con lexislación internacional que a avala" (Aranda, 2010).

Lembremos que en 1994, coa reforma constitucional, se deu un recoñecemento inicial ás demandas dos grupos indíxenas, como os reclamos territoriais. Isto non significa que o Estado arxentino perciba os pobos indíxenas máis alá dun grupo demandante, pero non como posibles actores políticos que poidan incidir nas tomas de decisións que lles afectan de maneira directa.

Rematamos dicindo que a sociedade arxentina, retomando o dito por Jorge Ñanqucho, conta cunha autopercepción na que o tema indíxena é algo do pasado afastado e anterior á nación Arxentina. Porén, as actuais condicións políticas e sociais do sur de América parece que ofrecen condicións para unha maior visibilidade dos temas indíxenas en Arxentina. É aquí onde o debate da nación arxentina se enfrenta a un reto que non só se define e se xestiona dentro do seu territorio estatal. As solidariedades internacionais e as identidades transnacionais que se xeran nas fronteiras arxentinas cos seus pobos orixinarios achegan factores innovadores a esa sociedade que construíu a súa historia con miradas europeas e en boa medida galegas.

Notas

- 1 Este traballo está baseado no relatorio enviado ao Congreso "200 anos de Iberoamérica (1810-2010). Santiago de Compostela, España. Setembro de 2010.
- 2 Entrevista a Jorge Ñanqucho, vicepresidente da Organización de Naciones y Pueblos Indígenas de Argentina. 25 de setembro de 2008. Bos Aires, Arxentina.
- 3 No século XIX o ministro de guerra do presidente Avellaneda propón a construción dunha *zanja* que vaia da cordilleira ao Atlántico, que cubrixe os 610 quilómetros de distancia de leste a oeste, e desta maneira protexerse das invasións dos indios da Patagonia. Á morte de Alsina, o xeneral Roca asume o Ministerio de Guerra, deixando inconcluso tal proxecto.
- 4 Cita tomada do libro: Walther, J. C.; *La conquista del desierto*. EUDEBA. 1970. En Vanni; 2005, 52.
- 5 O artigo reformado hoxe asume "recoñecer a preexistencia étnica e cultural dos pobos indíxenas arxentinos".
- 6 Os casos aquí mencionados, excepto Futa Trew, son tomados do proxecto de investigación "Conflictos étnicos nas Américas", que é coordinado pola Dra. Natividad Gutiérrez Chong no Instituto de Investigacións Sociais da Universidade Nacional Autónoma de México.
- 7 Para ampliar este caso, está o texto de Carrasco e Zimerman, 2006.
- 8 O Fondo Indígena é un organismo de cooperación creado no II Cumio Iberoamericano no ano 1992. Hoxe forma parte da Secretaría Xeral Iberoamericana. Trátase dun órgano executivo que institucionaliza accións no marco das relacións iberoamericanas.
- 9 Palabras de Nemesio Cruz, dirixente da Organización Indígena del Pueblo Kolla. ORINPUKO.
- 10 Os pobos recoñecidos son: chané, charrúa, chorote, chulupí, comechingón, diaguita, diaguita-chalchaquí, guaraní, ava-guaraní, tupí-guaraní, mbya-guaraní, huarpe, qolla, mapuche, mocoví, ona, pilagá, rankulche, tapiate, tehuelche, toba, e wichi. Hai outros pobos non identificados nos datos do INDEC: quechua, atacameño, omahuaca e tapiate (Cuyúl; Davinson, 2007, 24).

BIBLIOGRAFÍA

- Aranda, Darío (2010) *Los nuevos actores políticos*. Argentina, Página 12. 12 de octubre.
- Arjun, Appadurai (2007). *El rechazo de las minorías. Ensayo sobre la geografía de la furia*. Barcelona. Tusquets Editores.
- Briones, Claudia (2008). "La nación Argentina de cien a cien: de criollos a blancos y de blancos a mestizos", en José, Nun e Alejandro Grimson (Comp.) *Territorios. Identidades y federalismo*. Bos Aires. Edhasa.
- Briones, Claudia (Ed.) (2005). *Cartografías Argentinas. Políticas indigenistas y formaciones provinciales de alteridad*. Bos Aires. Editorial Antropofagia.
- Cuyúl, Andrés; Guillermo, Davinson (2007). *La organización de los pueblos indígenas en la Argentina*. El caso de la ONPIA. Bos Aires.
- Cotarelo, María Celia (2006). "Recursos naturales y conflicto social en la Argentina actual", en VVA, *Conflictos sociales y recursos naturales*. Bos Aires. OSAL n.º 17.
- Gallegos-Díaz, Soledad; Rebossio, Alejandro (2010). "Argentina cumple 200 años en un clima crispado". *El País*. 24 de maio.
- Gutiérrez Chong, Natividad (2001). Mitos nacionalistas e identidades étnicas: los intelectuales indígenas y el Estado mexicano. México: Universidade Nacional Autónoma de México-Instituto de Investigaciones Sociales/Consejo Nacional para a Cultura e as Artes/Fondo Nacional para a Cultura e as Artes/Plaza y Valdés.
- Held, David; Anthony McGrew (2007). *Globalization/antiglobalization. Beyond the great divide*. Cambridge. Polity Press. 2ª edición.
- Held, David; Anthony McGrew (2007). (Edit.). *Globalization Theory. Approach and controversies*. 2007 Cambridge, Polity Press.
- ONPIA (2003). *Plan Estratégico 2004-2008*. Bos Aires. Documento de trabajo.
- Sassen, Saskia (2007). *Sociología de la globalización*. Bos Aires. Editorial Katz.
- Shaw, Martin (2003). *The global transformation of the social science*. In Kaldor, Mary; Glasius, Marlies; Helmut, Anheier (ed.) *Global Civil Society 2003*. Oxford. Oxford University Press.
- Stavenghagen, Rodolfo (2001). *La cuestión étnica*. México, Colexio de México.
- Vanni, Blengino (2005). *La zanja de la Patagonia. Los nuevos conquistadores, sacerdotes y escritores*. Bos Aires. Fondo de Cultura Económica.
- Carrasco, Morita; Silvina, Zimerman (2006). *Informe IWGIA. El caso Lhaka Honhat*. Bos Aires. IWIGA-CELS.

Entrevistas

- Entrevista a Jorge Ñanququeo, vicepresidente da Organización de Naciones y Pueblos Indígenas de Argentina. 25 de setembro de 2008. Bos Aires, Arxentina.